

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
Z.M. BOBUR NOMIDAGI
ANDIJON DAVLAT UNIVERSITETI**

**FILOLOGIYA FAKULTETI
TILSHUNOSLIK KAFEDRASI**

**3-BOSQICH "A" GURUH TALABASI
QOLDASHEVA ZAMIRANING**

**MONOPREDIKATIVLIK VA POLEPREDIKATIV
BIRLIKLAR MAVZUSIDAGI**

KURS ISHI

ILMIY RAHBAR: F.F.D. D.NABIYEVA

ANDIJON 2011Y.

REJA

1. Sodda gapning predikat xarakteriga ko‘ra birlari
2. Qo‘shilma predikatlar
3. Ko‘p predikatli qurilmalarda predikativlik
4. Qo‘shuvchi predikatlar
5. Predikativlik va modallik
6. Xulosa
7. Adabiyotlar ro‘yxati

BIR PREDIKATLI QURILMALAR

Argument pozitsiyasida nopredikat belgilar kelgan sintaktik qurilmalar bir predikatli qurilmalar sanaladi.

Argument pozitsiyada kelgan nopredikat belgilar turli mazmuniy vazifalarni bajaradi va shunga muvofiq argument-predikat munosabatlari turli mazmuniy maydonlarni hosil qiladi. Bu maydonlar (makro-ma'nolari bir butun sifatida o'z ichida ma'lum mikromaydonlarga bo'linishi mumkin.

SUB'EKTILILIK MIKROMAYDONI

Lingvistik nazariyalarning rivojlanish jarayoni bilan sub'ekt tushunchasi eig tortishuvli masalalardan biriga aylanib qoldi.

Tilshunoslikning hozirgi davrida sub'ekt tushunchasi sintaksis va semantikaning o'zaro munosabatini o'rganish nuqtai nazaridan ko'proq e'tiborni jalb etmoqda. Grammatik ega (sintaktik struktura birligi) ko'pincha semantik sub'ekt (semantik struktura birligi) bilan mos kelmasligi mumkin. Bu nomuvofiqlik ikki struktura elemeptlarini alohida-alohida o'rganishga asos bo'ldi. Bunday yondashish tahlil nuqtai nazaridan, darhaqiqat, o'zini oqlaydi. Ammo aloqa-aralashuv jarayonida gap bir butun struktura sifatida fupksiyalashadi. Bu esa lingvistlar oldiga gap qismlari rollariga faqat analitik xarakteristikagina emas, balki sintaktik xarakteristika xam berish vazifasivi yuklaydi. Shunga muvofiq, semantik-sintaktik sub'ekt kategoriyasini gapning byr butun tuzilishida aniqlash masalasini qo'yishga zarurat pishib yetdi, deydi. G. A. Zolotova.

Ammo D. D. Voronina G. A. Zolotovani gapning semantik strukturasidagi sub'ekt maqomini aniq tasavvur etmaslikda ayblaydi.

Har ikki muallif ham sub'ektni gap semantik tuzilishining eng muhim kategoriyasi, predikativ belgining tashuvchisi (faqat predikativ belgini, chuchki xuddi shu belgi sub'ekt haqida tasavvur uyg'otadi) hisoblaydilar. Gap sub'ekt-predikat tuzilishining substansional qismidir. Sub'ektning substan-sionalligi uning predmet ma'nosini ot bilan ifodalanishini taqozo etadi.

Mavjud grammatik adabiyotlarda sub'ekt termini xilma-xil talqin etiladi. Bu o'rinda bu termin ostida ega, boshqasida harakat qiluvchi (deyatel), yana boshqasida belgini yaratuvchi (proizvoditel priznaka) ma'nolari tushuniladi. Bular ichida sub'ekt bilan egani tenglashtirish eng ko'p uchraydi. Egani sub'ekt tushunchasi orqali belgilash faqat normativ grammatikalardagina emas, balki maxsus tadqiqotlarda ham juda ko'p tarqalgan. Xususan, akademik I. I. Meshchaninov egani shunday ta'riflaydi: «...sub'ektni ifo-dalovchi alohida gap bo'lagi ega deyiladi». A. I. Smirnitkiy ham sub'ekt gapda ega orqali ifodalanishini, o'z navbatida, ega sub'ektni ifodalovchi so'z yoki so'z yoirikmasi ekanligini ko'rsatadi.

Ayrim adabiyotlarda sub'ekt gapning egasi yoki to'ldiruvchisiga mos kelishiga ko'ra, gaplar ikkiga — aktiv va passiv qurilmalarga bo'linadi. Aktiv qurilmalarda ega sub'ektni ifodalashi, passiv qurilmalarda esa to'ldiruvchi sub'ektni (agensni) ifodalashi ko'rsatiladi. Shu bilan birga sub'ekt termini ostida rang-barang tushunchalar birlashtiriladi: harakatni hosil qiluvchi, belgi egasi, holat egasi va boshq.

Sub'ekt predikat bilan dialektik bog'langan. Chunki u predikat ifodalagan belgining egasi, predikat. esa sub'ekt belgisini bildiradi. Ammo predikat markaziy element (semantik markaz) bo'lib, sub'ektni xam ko'rsatib turadi.

Predikat grammatik jihatdan faqat kesim pozitsiyasida kelmaganidek, sub'ekt ham faqat zga pozitsiya-sida kelmaydi. U turli kelishik shakllaridagi otlar bilan ifodalanib, turli sintaktik pozitsiyada kelishni mumkin. Shunday bo'lishiga qaramasdan, o'zbek tilshu-nosligidagi sintaksisga bag'ishlangan ishlarda sub'ekt va ega tushunchalarini aralashtirish hollari uchraydi. Xususan, o'zbek tilidagi *kursimizda hamma millatdan bor* tipidagi misollarda chiqish kelishigidagi «millatdan» bo'lagi «bor» so'zidan (predikatdan) anglashilgan belgining tashuvchisi bo'lganligi uchun ega bo'ladi, deyiladi.

Semantik sub'ekt va predikat tushunchalari mantiy sub'ekt va predikat tushunchalaridan ham farq qiladi. Mantiy hukm grammatik gap orqali reallashadi. Demak, hukm va gap o'zaro dialektik birlikni tashkil etadi. Odatda har bir hukmda uch asosiy element: sub'ekt, predikat va bog'lovchi mavjud bo'ladi. Mantiqda hukmning birinchi tushunchasini hukmning mantiy egasi, ikkinchi tushunchasini - mantiy kesimi va bular orasidagi munosabatni vujudga keltiruvchi hukm elementini hukm bog'lovchisi deyiladi. Hukmning umu-miy sxemasidir. Bunda S — sub'ekt, G] — predikat, «4-» esa sub'ektning predikat bilan munosabatini ko'rsatuvchi bog'lovchidir. Masalan: *Mehnat unumdorligining oshishi mahsulot tannarxini kamaytiradi* gapi orqadi anglashilgai hukm strukturasida *mehnat unumdorligining oshishi* — S, *mahsulot tannarxini kamaytiradi* — P va S bilan P orasidagi munosabat bog'lovchidir. Gapning mantiy tuzilishi faqat shu uch element bilan cheklanadi.

Gapning semantik tuzilishida esa sub'ekt va predikatlardan tashkari vaziyatpibg boshqa elementlari ham qztnashadi. Masalan: yuqoridagn gapda semantik jihatdan ikki propozitsiya ifodalangan bo'lib, u quyidagi semantik birliklardan iborat: *mehnat unumdorligi* — sub'ekt, *oshishi* — predikat (birinchi propozitsiya); *mahsulot tannarxi* — sub'ekt, *kamayadi* — predikat, - *tir* — kauzator (ikkinchi propozitsiya). Ko'rinib turibdiki, mantiy sub'ekt va predikat tushunchalari bilan semantik sub'ekt va predikat tushunchalari o'zaro bog'lapgan bo'lsalar ham, ammo bir-biriga teng hodisalar emas.

Shu bilan birga, mantiy sub'ekt—predikat tushunchalari o'zaro nisbiy bog'langandir. Agar bu ikki tushunchalar yakka holatda olinadigan bo'lsa, hukm ifodalay olmaydi. Masalan:

yakka olingan «kino» tushunchasi sub'ekt hukm, «san'at» tushunchasi predikat hukm bo'la olmaydi. Agar biz «kino san'atdir» desak, bunda ikki tushunchaning o'zaro dialektik munosabati ma'lum bir hukmni tashkil etadi, ya'ni bunda «kino» hukmining sub'ekt elementi, «san'at» uning predikat elementiga aylanadi.¹ Ammo gapnikg semantik tuzilishida faqat predikatning o'zi ma'lum propositsiyani ifodalab, u sub'ektni ham ko'rsatib turishi mumkin.

Yuqorida sub'ekt juda umumiy tushuncha ekanligi, uning juda ko'p va xilma-xil vaziyat elementlarini o'z ichiga birlashtirib aytib o'tildi. Ammo lingvistik adabiyotlarda sub'ektning ma'nolar sistemasi turlicha talqin qilinadi.² Mavjud fikrlarni e'tiborga olib, sub'ektning quyidagi ma'nolarini ajratamiz:

1. Harakat sub'ekti. Mas: Usta ishlayapti.
2. Holat sub'ekti. Mas: Bola uxlayapti: Singlimda gripp, O'zgalarga rohat, menga azob.
3. Belgi tashuvchi sub'ekt. Mas: Otam saxiy: Zavodga— ellik yil: Senda shafsat yo'q.
4. Miqdoriy aniqlovchi sub'ekt. Mas: Suv — tizzadan: bolalardan to'rtta.
5. Egalik sub'ekti. Mas: U boqqa egalik qiladi: Bog' unga qarashli: Unda orden.
6. Mavjudlik sub'ekti. Mas: Halima ishtirok etyapti: Kitoblar javonda.
7. Tematik sub'ekt. Mas: Bizga o'ngidan keldi.
8. Qiyoslanuvchi sub'ekt. Mas: Volga Dondan uzunroq: Akasi ukasidai esliroq. Bunday konstruksiyalar minimum uch komponentli bo'ladi.
9. Tudalik sub'ekti. Bunday vaqtda predikat predmet turini (klasslarini) ifodalovchi otidan ifodalanadi. Mas: Akam — dengizchi: Bo'ri - vahshiy (ya'ni bo'ri vahshiylar sinfiga kiradi).
10. Funktsiyalashayotgan sub'ekt. Bunday konstruksiyalarda fe'l orqali ifodalangap predikat. Sub'ektdan anglashilgan predikat funktsiyalashishini yoki funktsiyalashish imkoniyatini bildiradi. Mas: Soat yuryapti: stanok ishlayapti: lampa yonayapti va boshq.
11. Idrok qiluvchi sub'ekt. Predikat idrok qiluvchi fe'llardan ifodalanadi. Mas: Ovchi shovqin eshitdi. U gul hididan mast bo'ldi.
12. Baholash yoki emotsional munosabatdagi sub'ekt. Viz Vatanimizni sevamiz: Karimga hamma yoqadi.
13. Qarindoshlik yoki sotsial munosabatdagi sub'ekt. Mas: U mening akam, Karim unga boshliq.
14. O'rin bildiruvchi sub'ekt. Mas: Tashqarida issiq. Sub'ektning yuqoridagi ma'nolar sistemasi shuni ko'rsatadiki, sub'ekt tushunchasi harakatni yuzaga chiqaruvchi (agens) tushunchasidan juda kepgdir. Lgepslik unnig ma'no sistemasidan bittasidir.

¹ Хаируллаев М. Ҳақбердиев М. Логика. Тошкент, 1984, 131-бет.

² Воронина Д. Д. Уша асар, 75-бет; Золотова Г. А. асар, 137—138-бетлар.

SODDA GAPNING PREDIKAT XARAKTERIGA KO‘RA TIPLARI

Har qanday gapning semantik hamda uyushtiruvchi markazi predikat sanalar ekap, gapning butun xarakteristikasi predikat asosida izohlanishi lozim bo‘ladi.

Bu nuqtai nazardan, predikat xarakteriga ko‘ra, gaplarni fe‘l asosli gaplar va ot asosli gaplarga bo‘lish maqsadga muvofiqdir.

FE‘L ASOSLI GAPLAR

Fe‘l asosli gaplar turkiy tillarda ot asosli gaplarga nisbatan kengroq tarqalgan. Chunki fe‘l predikatlikni ifodalash uchun ko‘proq xoslangandir.

Propozitsiyaning birlamchi ifodasi bo‘lgan grammatik to‘la shakllangan fe‘l asosli gaplarda fe‘ldan ifodalapgap sintaksema ikki xil vazifa bajaradi: 1) gap elementlarini tashkil etish (bog‘lash), 2) gapni gap qilib shakllantirish¹. Birinchi vazifasi fe‘l siptaksemalarning «bo‘sh o‘rinlari»ni to‘ldirish (valentligi) asosida, ikkinchi vazifasi esa predikativ shakl orqali reallashadi.

Fe‘l sintaksemalarning semantik va siptaktik valentliklari hali hech qaysi bir tilda to‘lik aqiqlanmagap. Yu. D. Apresyan 25 ta semantik valentlik ro‘yxatini tavsiya etadi². I. Qo‘chqortoev o‘zbek tilida nutq fe‘llarining valent tahliliga bag‘ishlangan ishida nutq fe‘llarining 6 ta semantik valentligini ajratishini ma‘qul ko‘radi: agens, kontrageis, ob‘ekt, ma‘no, maqsad va adresat valentliklari³. Muallif nutq fe‘llarini valentlik miqdoriga ko‘ra to‘rt gu-ruhga bo‘ladi: 1) bir valentli, 2) ikki valentli, 3) uch valentli va 4) to‘rt valeptli nutq fe‘llari.

O‘zbek tilidagi fe‘llarning boshqa leksik-semantik guruhlarining valent tahlili o‘rganilmaganligi tufayli, hali barcha fe‘llarning valentlik ro‘yxati mavjud emas. Bu ro‘yxatning bo‘lishi esa gap tuzilishini o‘rganishga qulay imkoniyat ochgan bo‘lar edi.

Fe‘llarning «bo‘sh o‘rinlari»pi to‘ldiruvchi sintaksemalar ayrim adabiyotlarda zaruriy va qushimcha sintaksemalarga bo‘linadi. Lekin ko‘p hollarda bunday sintaksemalarning zaruriy yoki qo‘shimcha ekanligini farqlash qiyin bo‘lib qoladi.

Shuning uchun ham fe‘l valentliklariga bag‘ishlangan fikrlarni umumlashtirgan holda, o‘zbek tilida fe‘llarning quyidagi valentliklarini ajratish tarafdorimiz: 1) sub‘ekt (agens, patsiens, retsigens va boshq.) 2) ob‘ekt; 3) maqsad; 4) payt, 5) o‘rin, 6) holat, 7) sabab valentliklari.

Sintaktik qurilma fe‘l predikatning qaysi valentliklarinipg reallashuviga ko‘ra turlicha bo‘ladi:

1) sub‘ekt (agens) + fe‘l predikat: *Karim keldi, Mashina yurdi.*

¹ Э. Бенвенист феълнинг гап таркибидаги биринчи функцияси алоқа функцияси, иккинчи функциясини тасдиқ функцияси дейди. *Қаранг:* Общая лингвистика, М., 1974, С. 170.

² Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Семантическая -средства языка. М., 1974

³ Қўчкартаев И. К. Валентний анализ глаголов речи в узбекском языке. Ташкент, 1977, С. 15

- 2) ob'ekt + fe'l predikat: *kinoni ko'rdi, kino ko'rildi, samolyotda keldi* (mediativ ob'ekt).
- 3) sub'ekt + ob'ekt + fe'l predikat: *Kalim kino (ni) ko'rdi. Do'stim samolyotda keldi.*
- 4) maqsad + fe'l predikat: *Suv ichgani bordi.*
- 5) sub'ekt + maqsad + fe'l predikat: *Buri suv ichgani bordi.*
- 6) zamon + fe'l predikat: *Yoz issig'ida bordi.*
- 7) zamoj + maqsad + fs'l predikat: *Yoz issig'ida suv ichgani bordi.*
- 8) zamon + ob'ekt + fe'l predikat + maqsad; *Yoz issig'ida bo'ri bordi suv ichgani.*
- 9) o'rik + fe'l predikat: *Derazamning oldida gulladi*
- 10) o'rin + sub'ekt + fe'l predikat: *Derazaning oldida (bir to'p) o'rik gulladi.*
- 11) holat-fe'l predikat: *oppoq bo'lib gulladi*
- 12) o'rin + sub'ekt-holat + fe'l predikat: *Derazamning oldida (bir tup) o'rik oppoq bulib gulladi.*
- 13) sabab + fe'l predikat: *sovuqligi uchun ichmadi*
- 14) ob'ekt + sabab + fe'l predikat: *ovqatni sovuqliei uchun ichmadi*
- 15) sub'ekt + ob'ekt + sabab + fe'l predikatlari..i *ovqatni sovuqligi uchun ichmadi.*

Sintaktik konstruksiya fe'l predikatning b archa-valentliklarini reallashtirsa, yetti aktantli (argumentli) bo'lishi mumkin. Fe'l predikat argumentlaridan tashqari, sintaktik qurilma tarkibida yapa tinglovchi sub'ekt (opa, uka qalbimga tikan) qatnashib, gap semantik tuzilish darajasini murakkablashtiradi. Sintaktik tuzilish ning darajalanishiiii quyidagicha ifodalash mumkin:

Fe'l predikat argumentlar (ega, to'ldiruvchi, hol) argument aniqlovchilari tinglovchi sub'ekt.

Bulardan argument fe'l predikatda mavjud bo'lgan «bo'sh o'rinlar»ni to'ldirib (ikkinchi qavatni hosil qilib) sintaktik ma'nosipi konkretlashtirsa, qurilma (konstruksiya) argumentinipg aniklovchilari deskripsiyani hosil qilib, argument ma'nosini kengaytiradi. Ba'zan tinglovchi sub'ekt qatnashib (uning qatnashishi ko'pincha shart emas), fikrning kimga qaratilganligini ko'rsatadi (uchipchi qavatni hosil qiladi).

NISBAT SHAKLLARI VA GAP SEMANTIKASI

Fe'l predikatlarning grammatik valeptliklarinn ifodalashda nisbat shakllari alohida rol o'ynaydi. Nisbat shakllari predikatning sub'ekt valentligiga ishora qiladi. Ma'lum nisbat shakliga ega bo'lgan fe'l predikatli sintaktik qurilmalarda ko'pincha birdan ortiq sub'ekt ishtirok etadi. Fe'l predikatlarning qaysi nisbat shaklida ekanligiga ko'ra sub'ektning predikat aks ettirgan harakat-holatga munosabati xam turlicha bo'ladi.

Sintaktik qurilma predikatining quyidagi nisbat shakllari semantikasini ko'rib o'tamiz: 1) *Ona bolaning sochini taradi;* 2) *Bola sochi ona tomonidan taraldi;* 3) *Bola tarandi;* 4) *Ona va*

bola tarashishdi;

Bu sintaktik qurilmalar semantikasini yoritishda A. A. Xolodovich asos solgan diateza nazariyasiga¹ asoslanamiz. Diateza atamasi ostida semantik tuzilish birliklari (sub'ekt, ob'ekt) ning sintaktik tuzilishi birliklari (ega-to'ldiruvchi) bilan munosabati tushuniladi.

Agar umumlashgan semantik birliklar ostida konkret referent birliklar turganini e'tiborga olsak, diateza ostida uch sath birliklarining munosabati tushunilishi lozim bo'ladi: 1) A, B, V bilan ifodalanadigan referent sath birliklari; 2) sub (sub'ekt), ob (ob'ekt) bilan ifodalanadigan referentlarning umumlashgan semantik rollari sathi; 3) til tuzilishining ega, to'ldiruvchi tarzida belgilanadigan ishtirokchilari sathi (aktantlari).

Birinchi jumlada predikat bosh nisbat shaklidan ifodalanadi va bu tipdagi jumalarda yuqorida sanalgan sath birliklari bir-biriga muvofiq keladi. Predikatniig semantik agensi, ya'ni predikat aks ettirgan harakatni yuzaga chiqaruvchi predmet sintaktik sathda ega "holatida, predikat aks ettirgan harakat ta'siriga uchragan predmet sintaktik sathda to'ldiruvchi holatida keladi. Bu uch sath birliklari munosabatini quyidagi sxsmada Ko'rsatish mumkin:

Ikkinchi jumlada predikat najhul nisbat shaklidan ifodalanadi. Bu jumlada predikat aks ettirgan harakatni gozaga chiqaruvchi shaxs, ya'ni agens sintaktik sathda ega emas, balki to'ldiruvchi holatida, harakat ta'siriga uchragan semantik predmet esa — ega holatida keladi.

Uchinchi jumlada predikat o'zlik nisbat shaklida ifodalangan. Fe'l predikat nisbat shaklining o'zgarishi sath birliklari munosabatini tamomila o'zgartirib yuboradi. Referent sathning birligi referent birliklarning umumlashgan sathida, ya'ni mazmuniy sathda ham saqlanadi. Lekin mazmuniy sathdagi ob'ekt sintaktik sathda bevosita ifodalanmaydi. Sintaktik ega harakatni yuzaga chiqaruvchi predmetni hamda harakat ta'siriga uchragan predmetni ifodalaydi.

To'rtinchi jumla predikati birgalik nisbat shaklida ifodalangan. Bunday sintaktik qurilmaning sintaktik sathidagi ega ham, to'ldiruvchi ham mazmuniy sathdagi harakatni yuzaga chiqaruvchi predmetni (agens) hamda harakat ta'siriga uchragan predmetni ifodalaydi.

Shunday kilib, jumla predikatining nisbat shakli, gap semantikasi uchun simmatlidir. U mazmuniy ishtirokchilarning rollarini belgilash uchun xizmat qiladi.

OT ASOSLI GAPLAR

Tuzilish va mazmuniy markazi ot predikatlardan iborat bo'lgan gaplar ot asosli gaplar sanaladi, Bunday gaplar dunyoning barcha tillarida keng tarqalgan (G'arbiy Yevropa tillari

¹ Холодович А. А. Залог (определение и исчисление).

bundan mustasno)². Shunday bo'lishiga qaramasdan, ular har qaysi tilda o'ziga xos xususiyatga ega. Shuning uchun ham konkret bir tildagi ot asosli gaplarni o'rganish faqat amaliy ahamiyatgagina emas, balki nazariy ahamiyatga xam egadir. Bu tipdagi gaplar fe'l asosli gaplar bilan qutbiy ziddlik munosabatiga kiradi. Ularning farklovchi belgisi sintaktik qurilmaning mazmuniy va uyushtiruvchi markazi bo'lgan predikatning qanday so'z orqali: ot (keng ma'noda) yoki fe'l orqali ifodalanishidir.

Ot predikatlar turli-tuman ma'nolarni ifodalaydi: mavjudlik bildirish, ikki ob'ektni tenglashti-rish, ma'lum ob'ektni tavsiflash (xarakterlash, tasniflash, nisbatlash, zamon va o'rin belgisini bildirish) va boshqalar. Shu ma'nolar asosida ot asosli gaplarni ham quyidagi mazmuniy guruhlarga ajratish mumkin: 1) mavjudlik bildiruvchi (ekzistensial) gaplar:

- 2) tenglashtiruvchi (identifikatsiyalovchi) gaplar;
- 3) xarakterlovchi gaplar.

O'zbek tilshunosligida mavjudlik bildiruvchi gaplar shu kunga qadar o'rganish ob'ekti bo'lmaganligi uchun biz quyidagi gapning ana shu turiga alohida to'xtalamiz.

KO'P PREDIKATLI QURILMALAR

Predikat va uning aktantlari munosabatidan tashkil topgan sintaktik qurilma predikativ ifoda (PI) hisoblanadi. PI tarkibidagi predikatlar miqdoriga ko'ra bir predikatli va ko'p predikatli tiplari ajratiladi: faqat bir predikat va uning argumentlari munosabatidan tashkil topgan qurilmalar bir predikatli, birdan ortiq predikat ishtirok etgan qurilmalar ko'p predikatli PI lar sanaladi.

Ko'p predikatli qurilmalar predikatlarining gapdagi rollari bir xil emas. Agar Pi tarkibidagi har bir predikat predikativlik belgieiga ega bo'lsa — qo'shma gap, faqat predikatlardan biri predikativlikni aks ettirsa — sodda gap sanaladi.

Polipredikatli sodda gaplarda bir predikat ikkinchi predikatning argumenti pozitsiyasida keladi. Natijada o'ziga xos predikatlar darajalanishi vujudga keladi. Predikatlar darajalanishida argument pozitsiyasida kelgan predikat qo'shilma predikat, qo'shilma predikatdan iborat argumentga ega bo'lgan predikat qo'shuvchi predikat hisoblanadi¹. Shunday qilib", polipredikatli qurilmalarda qo'shilma va qo'shuvchi predikatlar o'zaro muvofiqlashgan bo'lib, biri ikkinchisini taqozo qiladi. PI tarkibida qo'shilma predikatning borligi uning semantik tuzilishini mu-rakkablashtiradi.

QO'SHILMA PREDIKATLAR

² Бенвенист Э. Общая лингвистика. М., 1974, С. 168

¹ Богданов В. В. Семантико-синтаксическая организация предложения. ЛГУ. 1977, С. 777

Ravishdosh, sifatdosh, harakat nomli oborotlar deb yuritiluvchi qurilmalar bir butun holda asosiy predikatning argumenti pozitsiyasida - qo'shilma predikat vazifasida keladi. Ko'p predikatli sodda gaplarda argument pozitsiyasida keluvchi predikatizlik belgiega ega bo'lmagan predikatlar ma'lum propozitsiyani ifodalasa ham, ammo gap bo'lib shakllana olmaydi. T. M. Shmelyovaning fikricha, propozitsiyaning bunday moddiylashuvi uning ikkilamchi ifodalanishi hisoblanadi. Finit shaklli va uning aktantlari orqali propozitsiyaning ifodalanishi asosiy, boshqa barcha hollardagi ifodalanishi esa ikkilamchi ifodalanish ekanligini ta'kidlaydi². Propozitsiyaning ikkilamchi ifodalanishi sodda gapni mazmun va grammatik tomondan murakkablashtiradi. Masalan: *Asrlarning qayg'usin qarg'ab, shodlik va baxt kuyini chaldim*. Bu yerda ikki propozitsiya mavjud bo'lib, ikkinchi propozitsiya (shodlik va baxt kuyini chaldim) propozitsiyaning asosiy ifodalanishidir. Shuning uchun ham u gapning tuzilish asosini tashkil qiladi. Birinchi propozitsiya (*asrlarning qayg'usini qarg'adi*) ikkilamchi usul bilan ifodalangan. Shuning uchun ham u mustaqil gap. shakliga ega emas, N. M. Mahmudov to'g'ri ta'kidlaganidek, ikkilamchi usulda ifodalangan propozitsiya hamisha birlamchi (asosiy A. N.) usulda ifodalangan propozitsiya bilan qo'shib ana shu asosiy propozitsiya ifodasi bo'lgan sodda gapning semantik tuzilishini murakkablashtiradi.

Ayrim tilshunoslar bunday predikativ ifodalarni (propozitsiyaning ikkilamchi ifodalarini) maksimal. sintaktik birliklar sifatida tan oladilar. Shuning uchun ham, avvalo, maksimal sintaktik birliklar haqida to'xtalishga to'g'ri keladi.

Sintektik nazariyalarda sintaktik birliklar minimal va maksimal sintaktik birliklarga ajratiladi. Ammo minimal sintaktik birliklarga ham, maksimal sintaktik birliklarga ham ajratish bir xil emas.

An'anaviy va ten'er grammatikasida (Fransuz tilshunosligida) gap bo'laklari minimal sintaktik birliklar sifatida qaralsa, tobelanish grammatikasida (grammatika zavisimostey — GZ) so'z shakl (harflar silsilasi), bevosita ishtirokchilar grammatikasida (RS) esa - morfema sintaktik birliklar hisoblanadi. Shuningdek, maksimal sintaktik birliklar masalasida ham xilma-xil fikrlar bor. I. B. Dolininaning fikricha, tugallangan sintaktik tuzilishga ega bo'lgan fe'l asosli murakkab grammatik ob'ekt maksimal sintaktik birliklar hisoblanadi. Bundan ko'rinib turibdiki, u fe'l asosli nazariyaga tayanadi.

Odatda barcha sintaktik nazariya vakillari har qanday gaplarni bir butun holda maksimal sintaktik birliklar sifatida tan oladilar. Ammo ko'p predikatli gaplarni bir maksimal sintaktik birlik sifatida qarash kerakmi, yoki bir necha maksimal sintaktik birliklarni o'z ichiga olgan maksimal sintaktik birlik sifatida sarash kerakmi, degan masalada bir xil fikr yo'q. An'anaviy va ten'er grammatikasi bu masalaga kengroq nuqtai nazardan qaraydi. Gapni bir butun holda

² Шмелёва Т. В. Пропозиция и её репрезентация в предложении. — В сб.: Вопросы русского языкознания. Вып. 3. М., 1980,

maksimal sintaktik birlik sifatida tan olinish bilan birga, uning ma'lum tuzilish parchalarini (agar ular bir butun gap ichida mavjud bo'lsa) ham maksimal sintaktik birliklar sifatida tan oladilar. Xususan, qushma gapni bir butun holda maksimal sintaktik birlik hisoblash bilan birga, uni tashkil etgan qismlarni har bir butun ichida alohida-alohida maksimal sintaktik birliklar hisoblaydilar. Masalan, *Shuni bilki, seni Vatan kutadi* gapidan uch maksimal sintaktik birlik (V. G. Admoni terminologiyasi bo'yicha «elementar gaplar») ajratiladi: 1) ergash gapli qo'shma gap bir butun holda; 2) bosh gap; 3) ergash gap.

O. Yespersen, L. Ten'er, L. L. Ioffik esa yuqoridagi tipdagi bosh gailarni tugallangan sintaktik tuzilish hisoblamaydi. Shuning uchun ularni maksimal sintaktik birliklarga qo'shmaydilar. Ularning fikricha, har qanday ergash gaplar asosan turli sintaktik iozitsiyalarning (ega, kesim, aniqllovchi, to'ldiruvchi, xol pozitsiyasining) turli xil grammatik ifodalarining bir usulidir.

Ko'pchilik tilshunoslar fe'lli oborotlar va umuman predikativlik shakliga ega bo'lmagan boshqa predikatlarni, ya'ni propozitsiyaning ikkilamchi ifodalarini ham maksimal sintaktik birlik hisoblash tarafdoridirlar¹.

Darhaqiqat, bunday sintaktik qurilmalar butun bir gapga nisbatan bir butun xolda qo'llaniladi. Ular o'z ichida predikat asosida birlashgan ma'lum tipdagi sintaktik tuzilishni — blokni hosil qiladi.

I. B. Dolininaning fikricha, bunday sintaktik tuzilishlarning alohida maksimal sintaktik birliklar sifatida ajratilishi minimal sintaktik birliklarning sintaktik tahlili jarayonida uchraydigan kamchilikka chek qo'ndi: bir tomondan, ular o'z ichida sintaktik bo'linish xususiyatiga ega, ikkinchi tomondan esa bir butun holda gap tarkibida bir gap bo'lagi kabi ish-"girok etadi. Bu esa yuqoridagi predikativ ifodalar-ning ichki sintaktik munosabatlari butun gapga nisbatan nofunktsional, ularning funksnyalashuvi faqat shu predikativ ifodanipg uzi uchun xos ekanligini ko'rsatadi.

KO'P PREDIKATLI QURILMALARDA PREDIKATIVLIK

Ko'p predikatli qurilmalardagi propozitsiyaning ikkilamchi. ifodalanishida (Fe'lli oborotlar, ob'ektni qurilmalar) predikativlikning mavjud yoki mavjud emasligi masalasi tilshunoslar o'rtasida qizg'in bahslarga sababchi bo'lmoqda.

Bu masaladagi bahslarga ham tilshunoslar va mantiqshunoslar o'rtasidagi predikativlikka yondashishning xilma-xilligi asos bo'lmoqda.

Predikativlikka ikki mantiqiy (sub'ekt va predikat) va, o'z navbatida, grammatik (ega va

С.32—34; Қаранг: МаҳмудовН. М. Узбек тилидаги содда гапларда семантик-синтактик асимметрия. Тошкент. 1984. 92-бет

¹ Қаранг: Структурный синтаксис английского языка. Л., 1972, С. 88; Д о л и н и н И. Б. Уша асар, 13—14-бетлар

kesim) elementning o'zaro munosabati sifatida qarash tarafdorlari nuqtai nazariga ko'ra, ko'p predikatli qurilmalardagi propozitsiyaning asosiy ifodasida to'liq predikativlik mavjud. Sub'ekt va predikat o'rtasidagi munosabat grammatik ega va kesimda o'z ifodasini topadi. Ikkilamchi ifodasida esa sub'ekt va predikatlar munosabati mavjud bo'lsa ham, ammo predikat mustaqil shakliga ega bo'lmaydi. Shuning uchun ham, bunday qurilmalarda yarim skil ikkinchi darajali predikatsiya mavjud, deyдилar. Demak, predikatsiyani ham ikkiga to'liq (yoki asosiy) va yarim (yoki ikkinchi darajali) predikatsiyaga buladilar. Propozitsiyaning ikkilamchi ifodalarida xam predikatsiya bor, deb hisoblovchi tilshunoslar bu predikatsiyani ushbu sodda gapdagi asosiy predikatsiyadan farqlash maqsadida terminlar bilan nomlayдилar: «polipredikativlik», «qo'shimcha predikatsiya», «ikkilamchi predikatsiya», «tobe predikatsiya» va boshq. Jumladan, O. I. Borodovich ikki element o'rtasidagi sintaktik aloqani ikkilamchi predikativ struktura hisoblab, uning quyidagi turt xarakterli belgisini ko'rsatadi: 1) mazmun planida elementlar urtasidagi sub'ekt-predikat munosabat; 2) alohanning bir vaqtda birinchi elementdan ikkinchi elementga va, aksincha, ikkinchi elementdan birinchi elementga o'zaro tobeligi; 3) struktura qismlarining tayanch so'z bilan birgalikdagi aloqasi; 4) ikkinchi qismning shaxssiz fe'l yoki fe'l bo'lmagan so'zlar bilan ifodalanishi¹.

N, M. Maxmudov propozitsiyaning ikkilamchi ifodalovchilari asosiy ifodalovchilarning nomlanishidir, deb hisoblovchi olimlar fikrlariga qo'shilgani holda, nomlanishga uchragan qurilmalar nomlanishdan keyin ham predikativlik funksiyalarini, garchi ikkinchi planda bo'lsa ham, saqladdi, shuning uchun ham ulardagi predikativ aloqa ikkilamchi xarakterga ega bo'ladi, deydi².

Yarim predikativlik tushunchasi bevosita ikkinchi darajali kesim tushunchasining mantiqiy davomidir. Ikkinchi darajali kesim terminidan dastlab A. A. Potebnya ravishdoshga nisbatan foydalanadi³, A.A.Shaxmatov asarlarida uning tiplari haqida atroflicha ma'lumot berildi. A. A. Shaxmatovning fikricha, mazmunan bevosita egaga oid bo'lgan va u bilan grammatik bog'lanuvchi, ammo egadan boshqa bo'lak, ya'ni kesim sostaviga kiruvchi bo'lak ikkinchi darajali kesim hisoblanadi⁴. Bunday bo'laklarning ikki tomonlama grammatik aloqasi ko'rsatiladi: bir tomondan, asosiy kesimning tobe bo'lagi sifatida unga tobe bog'lansa, ikkinchi tomondan esa, ega bilan ma'lum munosabatda bo'ladi. Agar bu bo'laklarning asosiy kesim bilan munosabati nuqtai nazaridan ularni ikkinchi darajali bo'lak deb hisoblash mumkin bo'lsa, ega bilan munosabati jihatidan alohida sintaktik hodisa «ikkinchi darajali kesim», deb hisoblash mumkin, deyiladi. Ikkinchi darajali kesim bilan eganing munosabatini yarim predikativlik

¹ Каранг; Структурный синтаксис английского языка, Л., 1972,

² Махмудов Н. М. Уша асар, 98-бет

³ Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. М., 1958, С. 185.

⁴ Шахматов А. А. Синтаксис русского языка, Л., 1941, С. 221

hisoblaydilar. Keyinchalik ajratilgan bo‘laklar va hatto kirish, kiritmalar va undalmalar (Rudnev, Abdurahmonov) ham yarim predikativ qurilmalar qatoriga kiritila boshlandi. Natijada yarim predikativ qurilmalar doirasi birmuncha kengaydi. Chunki ajratilgan bo‘laklarning grammatik aloqasi fe‘lli oborotlar grammatik aloqasidan birmuncha farq qiladi. Bunda ham ikki tomonlama grammatik aloqa saqlansa xam, ammo bu ikki tomonlama aloqa gap struktur asosining ega va kesimi asosida bo‘lishi shart emas. Kirishlar va undalmalardagi yarim predikativlik butunlay boshqacha asosda hal qilinadi¹. Turkiy tillarda sodda gaplardagi yarim predikativlik masalasi birinchi marotaba A. A. Io‘ldoshev tomonidan o‘rganiladi. Turkiy tillardagi ravishdoshnigp sintaktik vazifasiga to‘xtalar ekan, u ravishdosh faqat qushma gaplardagina emas, balki sodda gaplarda ham, shubhasiz, kesim vazifasini bajaradi, deydi. U o‘z fikrini ravishdoshning ega bilan munosabati mavjudligi asosida dalillaydi. Asosiy kssimdan farkli ravishda, bu kesimlarni u xam ikkinchi darajali kesim, deydi. An’anaviy hol deb hisoblanib kelgan ravishdoshdan ifodalangan hamma bo‘laklar A. A. Yuldoshev tomonidan ikkinchi darajali kesim hisoblanadi².

Fe‘lli oborotlar (ravishdosh, sifatdosh, harakat nomi, shart fe‘lli oborotlar), substantiv va ob’ektiv xarakterdagi oborotlar, ajratilgan bo‘laklarda yarim predikativlikning mavjudligi masalasi o‘zbek tilshunoslari tomonidan xam e’tirof etildi“.

Ammo yuqoridagi tipdagi proiozitsiyaning ikkilamchi ifodalarida predikatsiyaning mavjudligi (ikkinchi darajali, yoki yarim predikativlik xaraktersda bo‘lsa ham) bu konstruksiyalar tarkibidagi ikki elementning (sub’ektiv va predikat hamda ega va kesim) munosabati asosida izohlanadi. Bu esa, ko‘rinib turibdiki, predikatlikning an’anaviy konsepsiyasi, atributiv mantiq ta’siridagi predikativlik nazariyaenning aks etishidir. Bu nuqtai nazardan predikativlikning to‘liq va yarim predikatsiya oppozitsiyasi ma’lum asosga ega.

Predikat va uning argumentlari birligiga asoslangan munosabat mantiqiga ko‘ra hukm ikki a’zodan "iborat bo‘lishi, o‘z navbatida predikativlik xam ikki a’zodan iborat bo‘lishi shart emas. Predikativlik uchun predikat muhimdir. Predikat va uning argumentlarining ob’ektiv borlikda munosabatini ifodalovchi. shakllar sistemasi (tasdiq-inkorlik, zamon, modallik shakllari) predikativlikdir. Boshqacha aytganda, predikativlik o‘zaro munosabatda bo‘lgan ma’lum elementlar (tasdiq-inkorlik, zamon, shaxs, modallik) birligidir. Sistema nazariyasi nuqtai nazardan, shu elementlarning birortasining qatnashmasligi sistemaga putur yetkazadi, sredikativlikdan chiqaradi. Demak, bunga muvofiq, hech qanday ikkinchi darajali predikativlik, yarim predikativlik degan narsanigp bo‘lishi mumkin emas. Predikativlik bir butun holda gapning asosiy belgisi. Gapni gap qilib turgan belgidir³.

¹ Абдурахмонов Г. Синтаксис осложненного предложения (к некоторым спорным вопросам синтаксиса тюрских языков).— Сб. Структура и история тюрских языков. М., 1971. С. 139

² Юлдашев А. А. Соотношение деепричастных и личных форм глаголов в тюрских языках. М., 1977. С. 153.

³ ⁹⁹ Абдурахмонов Г. Синтаксис осложненного предложения (к некоторым спорным вопросам синтаксиса тюрских языков). — Сб. Структура и история тюрских языков. А1, 1971. С. 139; Шу муаллиф. Мураккаб гап синтаксист. Ҳозирги >’збек ада-бий тили. II,

Kup predikatli sodda gaplarda predikatlarning shu gapni shakllantirishdagi xizmati bir xil emas. Bittasi predikativ shakllarni olib, gapni gap qilib shakllantiradi, qolganlari esa daraja jihatidan pasayadi. Ammo propositsiyalar shu gapdagi predikatlar miqdoriga muvofiq bo'ladi. Demak, bunday gaplar faqat sintaktik tuzilish nuqtai nazardan sodda, se-mantik jihatdan esa murakkab xarakter kasb etadi.

QO'SHUVCHI PREDIKATLAR

Boshqa predikatlarni o'ziga qo'shib olish xususiyatiga ega bo'lgan predikatlarning eng xarakterlisi jarayon va kauzativ predikatlardir.

Jarayon predikatlar (PJ) harakatning turli jarayonnni (boshlanishi, davomi va tugashi) ko'rsatadi: *boshladi, davom ettirdi, tugatdi, to'xtatdi* va boshqalar. Jarayon predikatlar asosiy harakat bildiruvchi predikatni argument qilib keladi. Argument pozitsiyasidagi asosiy harakatni bildiruvchi predikat jarayonlilik grammatik ma'nosini bildiruvchi predikat talabi bilan ma'lum kelishik shaklida bo'ladi. Masalan, harakatning boshlanish qismini-bildiruvchi *boshladi* predikati argument pozitsinsida kelgan predikatni tushum kelishigida kelishini talab qiladi: N + N ni + boshladi. Qo'shilma predikat, ya'ni argument pozitsiyasidagi predikat harakat nomidan ifodalanadi. Masalan, *Temir kitob o'qishni boshladi*. Predikat va uning argumentlar munosabatini quyidagi sxemada ko'rsatish mumkin:

Temir (A) PI PI, P boshladi P, kitobni o'qish

Bunday qurilmalarda ham ikki predikat borligi tufayli ikki propositsiya ifodalanadi; *Temir o'qidi. Rqish harakati boshlandi*. *Temir* — agens, qo'shilma predikat zsa patsiens pozitsiyasida kelyapti.

Qo'shuvchi predikat pozitsiyasida morfologik kauzativ fe'llar kelishi ham mumkin: *to'xtatdi, tugatdi, davom ettirdi* va boshqalar. Bunday ko'p predikatli qurilmalar kauzativ vaziyatni ifodalaydi. Masalan: *Qarim kitob o'sishni to'xtatdi (tugatdi, davom ettirdi)*. Agens, kauzatsiyalovchi vaziyat predmeti — *Karim*, patsiens, kauzatsiyalanuvchi vaziyat predikati nol ko'rsatkichli o'ziga o'zi kauzatsiyalanuvchi holat — *o'qishni to'xtatmoq*, kauzatsiya munosabatini ifodalovchi vosita -t morfemasidir. Bu vaqtda grammatik ega murakkab ma'noga ega bo'lib, bir vaqtning o'zida kauzativ vaziyatning agensi va ham patsiensini ifodalaydi.

Qo'shuvchi predikat pozitsiyasida leksik kauzativ fe'llar ishtirok etishi mumkin. Masalan: *majbur qildi, qo'zg'adi, topshirdi, buyurdi, taklif qildi* va boshqalar, Bu vaqtda kauzatsiya agensi va patsiens ajralgan holda ifodalanadi. Masalan: *Karim kitob o'qishga majbur qildi*. Bunday tipdagi qurilmalarda ega pozitsiyasida kelgan bosh kelishikdagi ot agensi, kauzativ vaziyat antitsedentining predikatini, to'ldiruvchi pozitsiyasidagi tushum kelishigidan ifodalangan ot

patsienenn, antitsendent predmetini, jo‘nalish kelishidagi harakat nomidan ifodalangan komponent kauzatsiyalashuvchi holatni, kauzativ fe‘llar esa konsekvent va antitsendsnt o‘rtasidagi kauzativ munosabatni ifodalaydi.

PREDIKATIVLIK VA MODALLIK

Predikativlik va modallik o‘zaro chambarchas oog‘langan hodisalardir. Shuning uchun ham lingvistika tarixnda bu ikki hodisaning o‘zaro munosabatiga bag‘ishlangan juda ko‘p asarlar bor. Shunga qaramai bu ikki hodisaning tutash nuqtalari nimalardan iborat va kaysi xususnyatlarn bilan bir-biridan farq qiladi, degan savollar xamon anik javobini topgani iuk, Ba‘zan predikativlikni modallik bilan tenglashtirish hollari xam uchraydi. Har ikkisining ham gap mazmunining ob‘ektiv reallikka munosabatini ifodalashi ta‘kidlanadi (V. V. Vinogradov).

Gapni gap qilib turgan eng asosiy belgi nima, degan savolga ham ba‘zilar modallik, deb javob bsradilar¹.

Modallik va predikativlik haqida gap ketganda, ba‘zan modallikning predikativlkkka nisbatan juda keng tushuncha ekanligi², ba‘zan esa modallik predikativlikning uzviy bir qismi ekanligi ta‘kidlanadi³. V. V. Vinogradov bir o‘rinda predikativlik bilan modallikni tenglashtirib, «...predikativlik kategoriyasishshg to‘g‘ri, donmiy va bevosita ifodalanishi gap modalligidir», — deydi⁴, ikkinchi o‘rinda modallikni prsdikativlikning bir kompoienti sifatida k;araydi⁵. N. Ye. Petrov modallik va predikativlikning ma‘lum chegarasini belgilash uchun prsdikativlikni logik-sintaktik kategoriya sifatida tpl sathi birligi, modallikni esa kommunikativ-sintaktik kategoriya sifatida nutq sathi birligi tarzida karash lozim, — deydi⁶. Ammo bu bilal ularning farqi aniq ochilmaydi. Chunki modallikning bir turi til sathiga ham okddir.

Semantik planda modallik kategoriyasi uchun birlashtiruvchi belgi vazifasini bajaruvchi sub‘ktivlik (so‘zlovchi nuqta nazari) predikativlik kategoriyasi bilan modallik kategoriyasi o‘rtasida farqlovchi belgi vazifasini utishi mumkin. Birinchidan, modallnk predikativlikka nisbatan, darhaqiqat, keng tushuncha. Chunki predikativlik faqat gap sathi uchun xarakterli bo‘lsa, modallik gap bo‘lmagan qurilmalar (masalan, so‘z birikmasi) uchun xam xosdir¹. Shuning uchun xam V. G. Admoni modallikni ikkiga — gapga xos bo‘lgan modallik, so‘z birikmasiga xos modallikka bo‘ladi. Ikkiichidan, gap sathida qaralayotgan modallik predikativlikning tarkibiy elementidir. Predikativlik gap orqali ifodalanayotgan axborotning

¹ Шапиро А. Б. Модальность и предикативность как признаки предложения в современном русском языке. Филологические науки, 1958, № 4; Лоя Я. В. К изучению проблемы синтаксиса современного русского языка. Филологические науки, 1962, № 4.

² Шапиро А. Б. Уша асар; Адмони В. Г. Введение в синтаксис современного немецкого языка. М., 1958, С. 40

³ Курки на Е. И. Наклонения глагола в якутском языке, М., 1970, С. 24; Панфилов В. З. Взаимоотношение,.... С. 176.

⁴ В и н о г р а д о в В. В. Основание вопросы синтаксиса предложения. —В кн.: Избранные труды. Исследования по русской грамматики. М., 1975. С. 269

⁵ Грамматика русского языка. Т. 2, Синтаксис, Ч. 1, М., 1966. С. 79—80.

⁶ Петров Н. Е. О содержании и объеме языковой модальности. -Новосибирск, 1982, С. 8.

¹ Адмони ВТ. Кўрсатилган асар, 40-бет

ob'ektiv reallikka munosabatini umumiy tarzda bildirsa, modalik gap mazmunining so'zlovchi nuqtai nazaridan ob'ektiv borlikda munosabatini yoki suzlovchining gap mazmuniga munosabatini bildiradi. Har ikki tnpdagi modallikda ham sub'ektivlik belgisi alohida o'rin tutadi.

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, predikat ham semantik, ham mantiqiy, ham grammatik tushunchadir. Semantik tushuncha sifatida predikat har qanday sintaktik qurilmaning nomenativ asosidir.

Grammatik tushuncha sifatida predikat o'zi boshqarib kelayotgan sintaktik elementlarning markazi.

Mantiqiy tushuncha sifatida esa fikrning sub'ekt belgisini bildiruvchi qismidir.

Demak predikat va uning argumentlari (unga ergashib keluvchi sintaktik elementlar) birligi predikat ifodani tashkil etadi. Predikat ifodalar miqdori predikatga qarab belgiladi.

Predikat predikativlik bilan chambarchas bog'liqdir. Har qanday predikativlik, predikat asosida shakllanadi. Predikativ ifoda tarkibidagi predikatlar miqdoriga ko'ra bir predikatli va ko'p predikatli tiplarga ajraladi. Faqat bir predikat va uning argumentlari munosabatidan tashkil topgan qurilmalar bir predikatli qurilmalar sanaladi. Birdan ortiq predikat ishtirok etgan qurilmalar ko'p predikatli predikativ ifoda sanaladi.

Men ushbu kuzatishdan shunday xulosaga keldimki ko'p predikatli qurilmalar predikatlarining gapdagi rollari bir xil emas. Agar predikativ ifoda tarkibidagi har bir predikat predikativlik belgisiga ega bo'lsa qo'shma gap bo'lishini, predikatlardan faqat biri predikativlikni aks etsa sodda gap sanalishini anglab yetdim.

Monopredikat va polepredikat birliklarini tadqiq qilganda birinchi navbatda predikativ va predikativlik tushunchalarni farqlash lozim ekan.

Shuni aytish kerakki har qanday predikativlik predikat asosida shakllanadi.

Monopredikat va polepredikativ tushunchalarni farqlash esa gaplarni qo'shma gap va sodda gap turlariga bo'lishida asosiy rol o'ynaydi.

Hozirgi kundagi tilshunoslikda "bir cho'qqililik" nazariyasi asosiy o'rinni egallaydi. Unga ko'ra gapning asosiy markazi o'zida barcha predikatni shakllantiradigan kesim ifodalanadi.

ADABIYOTLAR RO`YXATI

1. Нурмонов А., Маҳмудов Н. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси. Тошкент, 2005.
2. Ғуломов А., Асқарова М.. Ҳозирги ўзбек адабий тили. 1987.
3. Сайфуллаева Г. ва бошқалар. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Тошкент, 2005
4. Ўзбек тили грамматикаси. 2-том.
5. Нурмонов А., Ш.Искандарова. Тилшунослик назарияси.
6. Нурмонов А., Маҳмудов Н., Аҳмедов А., Солихўжаева С. Ўзбек тилининг мазмуний синтаксиси. Тошкент, 1992.
7. Ҳақимов М.К. Ўзбек тилида вақт маъноли луғавий бирликлар ва уларнинг матн шакллантириш имкониятлари. Фарғона, 2004
8. Нурмонов А., Ҳақимов М. Лингвистик прагматиканинг назарий шаклланиш, Ўзбек тили ва адабиёти. 2001.